

Փ Ա Խ Ի Տ Ա Ր Ի Ն

Բ

Կ Ո Յ Ր Ե Ր Ը

I

Գիւղի եղբրին՝ մշտահոս ու կարկաչուն առուակի ափին շատ վաղուց բուսել էին երեք հաստաբուն ուռիներ, սգատերև ու լալկան։ Ուռիները միշտ և ամեն տեղ վշտահար են ու գլխիկոր, բայց այս երեքն առանձին պտտճառներ ունէին այդպէս լինելու։ Առուակի ամբողջ երկարութեամբ էլ ուրիշ ծառ չը կար և երեք մենաւոր ուռիները տնկուել էին այնտեղ երեք որբերի պէս, նայում էին ջրի մէջ, դիտում այնտեղ իրանց տխուր պատկերն և ալեակներին պատմում հին օրերի խոհեր։ Կայծակն էր ճայթել նրանց գլխին, որդերը ներսից կրծել էին նրանց սրտերն և տարիներից ի վեր իրանց խոշտանգուած՝ վիրաւոր բներով այս մենաւոր ծառերը նմանում էին այն ծեր զինուորներին, որոնք բազմաթիւ պատերազմներից յետոյ վերադառնում են կտրուած ոտքով կամ ձեռքով և կռացած տարիների ծանրութեան տակ էլի ապրում են երկար, երկար։ Երեքն էլ հաւասար հաստութիւն ու բարձրութիւն ունէին, միայն առաջինի բունը ներքեւից փթած, բաց էր արել մի լայն փչակ, որտեղից սպիտակ թեփը թափւում էր անընդհատ իր փշրանքների հետ դանդաղութեամբ տանելով և ծառի կեանքը, երկրորդի

կատարը ճեղքուած էր կայծակից և մի մեծ վէրք ունէր, որ չէր ծածկուում երբէք, ինչպէս ցաւոտ սրտի պատառուածք, իսկ երրորդի բնի մի մասի կեղեւը պոկուած էր վերից վար բաց թողնելով նրա սևացած, արեւից այրուած խղճուկ փայտը, որ այնպէս յիշեցընում էր ցնցոտիների պատառուածքներից երեւացող մի տանջուած, սևացած մարմին:

Այսպէս ծեր էին մենաւոր ուռիները, ծեր և խարխըլած: Բայց էլի այնքան ոստեր ունէին, որ կարողանային անձրեւից և արեւի կիզիչ շողերից ծածկել իրանց բայքայուած մարմնի վէրքերն ու խոցեր, իրանց ծեծուած վիրաւոր գլուխները: Եւ կախուած էին այդ ոստերը երկայն ու ոլորուն, հասնում էին մինչև բունը, մինչև գետին: Իրանց մերկութիւնն ու ալլանդակութիւնը ծածկել ջանացող խեղճ մուրացիկների պէս, ծառերը թագնւում, պատսպարւում էին տերեւների հովանու տակ և կարծես իրանց վիճակից գոհ էին: Արմատները շարունակ ջրի մէջ, անընդհատ ծծում էին սառն, պարարիչ հեղուկը, բայց երեւի այդքանը բաւական չէր նրանց գգգողւած, վատոյժ մարմինների կենսական զօրութիւնը պահպանելու, ուստի մի քանի երկար ոստեր նրանց օգնութեան էին հասել: Նրանք երկար ոլորուն վարսերի պէս կատարից իջել էին մինչեւ ջուրը, թաղել էին իրանց գլխիկներն ալիքների մէջ, զով համբոյրներ էին քաղում նրանցից, փսփսում էին հետները, այնտեղ էին լալիս իրանց ցաւը փոթորկի ժամին, նրանց էին պատմում իրանց սարսափը կայծակի ու շանթի ճայթոցի առաջ և նրանց էին ժպտում գարնան պայծառ, անուշ օրերին, երբ իրանց մայրերը՝ հինաւուրց ուռիներն էլ կեանքի մնացորդի մի վերջին թափով էլի մի անգամ ծածկուում էին գրաւիչ կանաչով, էլի մի անգամ անցած լաւ օրերի փայլն ու կեանքը յիշում: Այդ ժամանակ թռչուններն էլ էին յայտնւում նրանց սաղարթի մէջ, չարաճճի, կայտառ ճնճղուկների մի ամբողջ երամ և կեանքի ու կենդա-

նութեան մի պարարիչ շունչ էր անցնում նրանց տխուր հովանու տակ։ Եւ այսպէս ծառերն ոչ միայն ապրում էին, այլ և կարողանում էին իրանց աղքատիկ սաղարթում ապաստանած այդ փոքրիկ, սիրուն արարածներին ի հարկին պաշտպանել բազէի և այլ գիշատիչների ճանկերից։ Մի յուզիչ բան կար այդ ծեր, մեռնող կեանքերի մէջ, որոնք դեռ կարողանում էին հին կորովի մի մնացորդով իրանց խեղճ հովանու տակ պահպանել այնքան փոքրիկ, անմեղ գոյութիւններ։ Ապրում էին, երկնքի տակ դեռ ևս տեղ ունէին, արեւից շողեր և ջերմութիւն էին առնում և բոլորովին անպէտք, աւելորդ էլ չէին։

Վատ եղանակներին՝ երբ երկինքը մոայլում էր վերեւից, երբ շրջակայքում ամեն ինչ ասես սև էր հաղնում, ուռիների մեղամաղձի միայնութիւնն էլ աւելի վհատեցուցիչ էր դառնում։ Նրանց պատկերն այդ ժամանակ խօսում էր մի մեղմ, դանդաղ մահից, իսկական մահից, որ թէև չէր երեւում, բայց մօտենում էր կամաց կամաց։ Իսկ երբ փրկում էր փոթորիկը նրանց վրայ, երբ ոռնում էր քամին, այն ժամանակ հասնում էր շատ տարիներ առաջ սկսուած իսկական հոգեվարքը. փթած բները ցաւով ճռնչում էին, ոստերը վերսկսում էին իրանց հին լացն ալիքների ծոցում և ամբողջ ծառերը տնջում էին կարծես կեանքից յաւիտեան բաժանուելու խոր վշտով բռնուած։ Ծեր էին, բայց էլի ապրել էին ուզում և լալիս էին, աղերսում, սգում։ Փոթորիկն անցնում էր և ծառերն էլի այնտեղ էին իրանց խողովներով, վերքերով, խոցերով ու լալկան ճիւղերով։ Եւ այսպէս տարիներ...

Ծառերի տակ՝ հէնց առուակի ափին կոպիտ բարերից և ցեխից շինուած մի փոքրիկ թումբ կար, մի նստարան։ Անձրեւը մաշել էր այդ թումբը, չորս կողմից բուսել էին գալարուն պատուտակներ, գունատ, խղճուկ խոտեր. վերից թափւում էին նրա վրայ ծեր ուռիների դեղնած, լեզուաձեւ տերեւները, մողեսները

սողում էին ներս ու դուրս անում նրա ճեղքերից, երբեմն մի օձ էր յայտնւում, որ ամառային տօթից խոյս տալով, գալիս էր այնտեղ զով ստուերում հեւալու. կամ մի վայրենացած կատու զգոյշ բայլուածքով կըծկըւում էր այնտեղ և մարաղ մտնում ծառերի վրայ ճռուողող ճնճղուկներին: Եւ միայն այսքան: Տարիներից ի վեր այնտեղ մարդ չէր յայտնւում, գիւղից ոչ ոք չէր դնում իր յոգնած գլուխը այդ թմբի վրայ մի փոքր հանգիստ առնելու համար: Ծառերի պէս՝ այդ թումբն էլ մոռացուած էր, նա էլ մահից ու ամայութիւնից էր խօսում:

Մի փոքր հեռու ծառերից, առուակից զառիվայր իջնող մի խորութեան մէջ կանգնած էր մի տնակ, որի դուռը սակայն միշտ փակ էր, փոքրիկ լուսամուտը միշտ մի խուրձ դեղնած խոտով խնամքով գոցուած, մի համր ու մռայլ տուն, ուր նոյնպէս ոչ ոք չէր ապրում, որի հերդիկից վաղուց էր, որ ծխի քուլայ չէր բարձրացել: Իսկ բակը շատ վաղուց ծածկուած էր բարձր խոտերով, որոնք ամեն աշնան, դեղնում, չորանում էին և ամեն գարնան բուսնում առաջուայ պէս և պատում տան չորս կողմը բոլորովին ամայի, բոլորովին վայրենի տեսք տալով ամբողջին: Հեռուից ամեն ինչ թւում էր չէն ու բնակելի, բայց այնտեղ ոչ մի կենդանի չէր երեւում, արաղաղ չէր խօսում, հորթեր չէին բառաչում, շուն չէր հաջում: Լուռ էր:

Գիւղում այդ տնակը համարւում էր «բէխ էր» և դատապարտուած էր ամայութեան, որպէս անիծուած վայր. ամենքը փախչում էին այդ տեղերից, ամենքը խոյս էին տալիս մօտովն անցնել, որովհետեւ նրա հետ կապուած էր մի արիւնի պատմութիւն, մի հին օճիր: Այդ տեղ, այդ մենաւոր տան մէջ մի չար գիշեր խեղտամահ էր արուած մի կին, մի անմեղ, խեղճ արարած: Գիւղն այն առաւօտ զարթնեց սարսափելի դէպքից ըմբոստ, ինչպէս գիշերն այլանդակ ստուերի առաջ խրրտնած մի ձի, որ ծառանում է յետին ոտքերի վրայ կա-

տաղաքար փնչացնելով: Ասում էին, որ տարաբաղդ կինը զոհ է գնացել ամուսնու գաղանթեան, իր հարազատ ամուսնու, որ ատում էր նրան. միջոց, հնար էր փնտռում ազատուել նրանից իր մի ուրիշ սիրային կապի համար: Գիւղը մոմռում էր, բայց յանցաւոր համարուողը կապուած էր տան սեանը. նա հաւատացնում էր, որ անյայտ չարագործներ գիշերը ներս մտան, իրան կապեցին սեանը և կնոջը խեղդամահ արին հէնց իր աչքերի առաջ: Գիւղը չէր հաւատում: Բայց շուտով էր, մտածում էր. ամեն ինչ ասում էր, որ բանն այսպէս պէտք եղած չը լինի:

—Ո՞րտեղից մտան չարագործները, հարցրեց մի ծերունի:

—Հերդիկից:

Ծերունին առանց ձայն հանելու մի քանի հարեան առաւ, կտուրը բարձրացան, ուշադրութեամբ նայեցին հերդիկին և ի՞նչ... Նեղ հերդիկը, որից մի մարդ սողալով հաղիւ ներս կախուէր, դեռ ծածկուած էր հին, սև մուրի հաստ շերտով, այնտեղից ոչ ոք ցած չէր իջել: Յանցաւորը գտնուեց, ապացոյցն անհերքելի էր: Եւ ոճրագործ ամուսինն արդարադատութեան ձեռքով գնաց անյայտացաւ կրելու արժանի պատիժը. տունը փակուեց, բանալին կտուրը ձգուեց և յայտարարուեց «բէխէր»: Այնուհետև այդ արիւնոտ գործի մասին գիւղը դադարեց խօսելուց, և եթէ դառն անհրաժեշտութիւն էր լինում, մի քանի խօսք էին ասում փսփսուկով, ասես վախենում էին իրանց ձայնից: Ի՞նչպէս չը վախենային, քանի բռնի հոգի տեսել էին ուշ գիշերին թէ ինչպէս այդ փակ դուռը յանկարծ բացւում է ահագին շրխկոցով, այնտեղից դուրս է գալիս սպիտակ, երկար պատանով փաթաթուած մի ստուեր, տարաբաղդ կնոջ ստուերը՝ դուրս էր գալիս յամրաքայլ, ցցւում է բակում, կանգնում է թմբի վրայ և նայում աստղերին, փսփսում ուռիների հետ: Մազեր էին դիզանում այդ պատմութիւններից: Եւ տունը շարունա-

կում էր ֆնալ փակ դռնով և լուսամուտը խոտով խցած։ Միայն մենաւոր ուռիներն էին անտարբեր դէպի իրանց շուրջը կատարուածը, նրանք ամեն գարնան վերջտին կանաչում և կախում էին ջրերի մէջ, տխրութեամբ օրօրում էին իրանց գլուխները քամիների առաջ, թումբը նորից ծածկում էր բաղեղներով, պատուաւներով և այլ խոտերով։

Գիւղացիք թէև խոյս էին տալիս այդ տնից, բայց ամենքն էլ սրտանց կ'ուղէին, որ մի մարդ, մի կորած, մոլորած օտարական գայ բուն դնի այնտեղ, որ չարը հալածուի, վհատեցուցիչ դատարկութիւնը լցուի, երեխաներն էլ չը սարսափեն այնտեղից անցնելիս, կանայք արիւնի հոտ չը զգան, չը փախչեն, ուշացած անցորդները կէս գիշերին պատանով ստուերներ չը տեսնեն։ Միթէ չը կար աշխարհում մի անապաստան մուրացիկ, մի անճար թափառական, որ յանձն առնէր բնակուել արիւնոտ բնում, որ դար կեանք տալու այդ մեռելութեանը, հալածելու այնտեղ թագաւորող սարսափը։ Երկար սպասեցին և վերջապէս մի օր ցանկալի բնակիչներ յայտնուեցին, երկու կոյր երգիչներ, երկու թափառական աշուղներ եկան և «բէխէր» տնակում բուն դրին։

II

Ո՞վքեր էին նրանք, ի՞նչպէս յայտնուեցին, գիւղում ոչ ոք չը գիտէր և ոչ ոք էլ չէր հարցնում։ Այդ դժուար էլ էր իմանալ, մուրացիկներն ու աշուղներն «Աստուծու մարդիկ են», աշխարհի բնակիչներ, նրանք բաշ են տալիս հայրենիքը իրանց ոտների հետ և ամեն տեղ ման են ածում մի անյայտ պատմութիւն, մի մութ կեանք, որի արկածները թէև անփայլ ու անծանօթ, բայց միշտ յուզիչ են ու ցնցող։ Այդ կեանքերը նման են հարթավայրի մէջ գալարուող գետի ալիքներին, որոնք իրանց արտաքին խաղաղութեան տակ

Թագցնում են այնքան խուժ ու խռոչներ, այնքան գալարներ, սեւ մութ գաղտնիքներ, թէեւ երբեք չեն աղմկում, չեն ճշում, չեն ոռնում:

Գիւղը գիտէր միայն, որ նրանցից մէկը կոչւում է Մուրօ և միւսը Մարգար. երկուսն էլ կոյր, թէև նրանցից մէկն իր թաւ յօնքերից մէկի տակ աչքի պէս մի բան ունէր, իսկ միւսը՝ միայն երկու խռոչ, երկու սեւ բացուածք, դատարկ ու այլանդակ, որ այնպէս յիշեցնում էին մութ ու խորհրդաւոր ձորակի երկու վիհներ, ուր երբեք արեւի շող չէ կաթում, ուր գիշերն իր սարսափն ունի, և ցերեկն՝ անլոյս ու տխուր իր յարատեւ մռայլն ունի: Երկու հոգի էին, բայց մի աչք ունէին, մի հատիկ ողորմելի աչք, որ վաղուց, շատ վաղուց ծեփուել էր, կոպերն իրար հետ միացել էին բիբի վրայ, միայն նրանց արանքից ինչպէս մի մութ այրի բարակ ճեղքուածքից, լոյսի պէս մի բան էր թափանցում, մի խղճուկ դեղին փայլ, ճիշտ այնքան, որքան հարկաւոր էր ջոկելու գիշերը ցերեկից, խաւարը՝ լոյսից, առանց կարողանալու ճշտել որոշել առարկաներն, որոնք երեւում էին աչքի տիրոջը իբրեւ նուրբ, շարժուն անորոշ գծեր, անձեւ ու վայր ի վերոյ, խառն ու այլանդակ: Այդ աչքի ճեղքից ներս նայողը սովորականէն աչխարհը չէր, այլ խօլական երեւոյթների մի ծով միշտ ալեկոծ ու փոփոխական, իրար վրայ թափուած պատկերների մի ժխոր, խորհրդաւոր ու վսեմ, որի օրէնքներն ու կարգերն այնպէս անսիրտ կերպով խոյս էին տալիս, փախչում անընդհատ: Այդ մի հատիկ աչքը Մուրօի դէմքի վրայ էր, բայց նա նոյնքան պատկանում էր Մարգարին, որքան իր իսկական տիրոջը. թէ երկսին արցունք էր պէտք, այդ մի հատիկ աչքից էր ծորում ինչպէս փխրուն քարի ծակոտիներից, թէ ժպիտ էր պէտք, էլի նոյն աչքն էր գործում, թէ լոյս էր հարկաւոր նա պիտի արեւի շող գողանար երկսի համար էլ, թէ ճանապարհ էր պէտք, նա պիտի ցոյց տար, առաջնորդէր:

Երկու հոգի էին, մի աչք ունէին, ողորմելի անգօր աչք, այնքան անգօր, որ նրանք համարեա կոյրեր էին:

Մարգարն ու Մուրօն երկու աշուղներ էին և մի սաղ ունէին, նոյնպէս խղճալի, նոյնպէս անփայլ, որպէս իրանց միակ աչքը: Եւ այդ սաղը միայն երեք լար ունէր, սղաւոր ու լալկան, որոնց թրթիռները հնչուում էին միշտ, ինչպէս հեռու տեղերից բամու բերած բարակ, ընդհատուող հեծկտանքներ: Այդ լարերն էլ այնպէս էին յարմարեցրած, որ սաղը պէտք էր ածել գլխիվայր, բարակ ծայրը կրծքին յենած, իսկ հաստ գունդը վեր ցցուած դէպի երկինք: Այդ ձեւով ասես նա մի բողբոջ, մի ըմբոստ սաղ էր, ինչպէս մի բռունցք, մի խփող. հառաչող, անիծող բռունցք, սպառնալի կերպով տնկուած կոյր, անողորմ ոյժերի դէմ, որ իր ամեն մի հնչիւնի հետ ցնցուում, դողում էր կարծես զայրոյթից, որ լալիս էր, հեծկտում, բողբոջում, ոռնում:

Եթէ մի հատիկ աչքը միշտ Մուրօի դէմքի վրայ էր, նա էր մանածում այդ անփայլ, գունատ լապտերը, լուսաւորում կոյրերի միշտ խաւար ուղին, «տեսնում» երկսի համար էլ միշտ անծանօթ և անըմբռնելի աշխարհն իր մութ, գալարուող ստուերներով, սազն էլ միշտ Մարգարի ուսին էր կախած, կամ ձեռքին էր, նա էր թրթռացնում երեք լարերը, նա գիտէր հընչիւնների քաղցր լեզուն, երգի գաղտնիքը, հազար ու մի ձայների խորհրդաւոր մրմունջներն: Եղբօր պէս բաժանել էին իրանց ամենաթանկ, ամենանուիրական հարստութիւն, աչքը՝ մէկին, սաղը՝ մէկին, և երկուսն էլ՝ երկսին:

Մաշուած, փոքրիկ դէմքեր էին, վաղուց յետէ անմշակ ու երկայն միւրուք, թաւ յօնքեր, որոնք հովանի էին անում կոյր աչքերի խռոչների վրայ, ինչպէս անդունդի վրայ բուսած խիտ մացառներ: Սուր, ձգուած, իրար նման դէմքեր էին, ուր յոյգերը, մարդկային սովորական կրքերը չէին զարկում իրար. յա-

խուռն այլանդակ թափով, լեռների մէջ պարփակուած լճակներ լինէին ասես, որոնք տակն ու վրայ չէին լինում քամիների շնչով և միայն մեղմ յեղյեղում էին իրանց տակ թագնուած խորհրդաւոր աշխարհի վրայ: Փոքրիկ մարմիններ ունէին, նոյնպէս վտիտ, նոյնպէս խղճուկ, որպէս իրանց ամբողջ պատկերը. կեանքի բիրդ բաւականութիւնները կարծես չէին ճանաչել և սնուել էին եթերից խլած ինչ որ աննիւթ անունդով: Նման զգեստներ չունէին, հագել էին, ինչոր կարողացել էին ճարել դռներից, ինչ որ բարի մարդիկ տուել էին և յաճախ անխտիր կերպով մէկի հագածը՝ միւսն էր հագնում, և ընդհակառակն: Առաւօտներն արթնանալիս, ամեն մէկի ձեռքի տակ, ինչ որ ընկնում էր, նա այն էր հագնում, մնացածը թողնելով իր ընկերոջը: Այսպիսով նրանց արտաքինը յաճախ էր փոփոխւում և հեռուից դժուար էր նրանց որոշել իրարից:

Երբ նրանք դուրսն էին, փողոցներում, կամ մեծ ճանապարհի վրայ, Մուրօն երկար փայտը ձեռքին, միշտ առաջ էր ընկնում տանելով իրանց խղճուկ լապտերը՝ ողորմելի աչքը և նրան հետեւում էր Մարգարը սաղը թիկունքին և աջ ձեռքը ընկերոջ ուսին:

Ամեն առաւօտ հեռու տեղ ճանապարհ ընկնելուց առաջ Մարգարը միշտ առաջինն էր զարթնում, ձեռքի տակ ընկած շորերը հագնում, սաղը վերցնում և դառնում ընկերոջը.

— Մ'հրօ:

— Մ'արգար:

Մուրօ, ես ցերեկուայ, լոյսի հօտ եմ առնում, ինչ կ'անես:

— Ցերեկուայ հօտ ես առնում, հա՛, անպէր, լոյսը հեռու չէ, հաւը վաղուց է խօսել.

— Ճանապարհ կը տեսնես:

— Ճանապարհը դեռ չեմ տեսնի:

Եւ Մարգարը լռում էր, սաղը ծնկների վրայ թողնում, գլուխը քաշ ձգում, մտածելով այն ճանապարհի

մասին, որ Մուրօն դեռ չէր տեսնում, այն աշխարհի մասին, որ ինքը երբէք չի աեսել և երբէք էլ տեսնելու չի: Մուրօն փորձում էր թարթել մի հատիկ աչքը լոյս, շող ջոկելու համար, բայց կոպերն իրարից չէին հեռանում, դէմքի ջղերը ձգձգւում էին, ապա յուսահատ պառկում էր իր անկողնում: Լռութիւն էր տիրում մի առժամանակ:

— Ես շողերը ջոկում եմ, լսում էր քիչ յետոյ Մուրօի ձայնը:

— Դու շողերը ջոկում ես, ախպէր, այդ լաւ է, դէ վերկաց:

Եւ դուրս էին ընկնում կոյրերն իրանց գիշերային ապաստարանից, քայլում էին դէպի անձանթ հորիզոններ, ման էին ածում իրանց հետ երկու մութ կեանքեր և այնքան երգեր: Մուրօն սովորաբար նայում էր ուղիղ, միշտ հեռուն, առանց գլուխն այս ու այն կողմը դարձնելու, փայտով անընդհատ շօշափելով փոշոտ, ցեխոտ ճանապարհները, իսկ Մարգարը նրա յետեւից աչքերի մութ խոռոչները ցցած դէպի վեր, դէպի երկինքն ու արեւը, որի ոչ մի շողը չէր կարողանում լուսաւորել նրանց սև յատակն, արտաքին աշխարհի և ոչ մի պատկեր չէր դալիս յուզելու այդ բանտարկուած երեւակայութիւնը, ուր իշխում էր յաւիտենական խաւարը, և ուր ապրում էին միայն ձայներ, իրանց հազար ու մի ելեէջներով, կենդանի, խօսուն մի ամբողջ աշխարհ, լցուած միմիայն հնչիւններով, սիրտ պատառոզ յուզիչ հնչիւններով, որոնց մի մասը, շատ չնչին մասը միայն հասկանալի էր իր ունկնդիրներին:

Այսպէս էին նրանք և մի օր յայտնուեցին Բ... գիւղում: Գալիս էին շատ հեռու տեղերից, ուր, ասում էին, էլ քար քարի վրայ չը մնաց, ուր էլ երգ ու սաղ հարկաւոր չէր սրտեր յուզելու, արցունք քամելու համար, որովհետև ողջ երկիրն արիւն ու արցիւնք էր: Պատմութիւններն ողջ զարմանալի էին, գիւղացիք չըրջապատած լսում և նայում էին այս անօրինակ գուժ-

կաններին, որոնք ասես հանդերձեալ աշխարհից էին լոյս ընկել և խօսում էին ինչոր ահաւոր բաներ, սրտաճմլիկ ու խեղտող:

—Մենք արիւն չը տեսանք, ինչպէս տեսներ, Աստուած չի կամեցել, բայց հոտն առանք, հո՛ւ, ինչ հոտ էր, ասում էր Մարգարը:

—Ես տեսայ, շտապում էր ուղղել Մուրօն, ա՛խ ես տեսայ այս կոյր աչքովս, կուփ-կարմիր էին սար ու ձորեր, կուփ-կարմիր, օֆ օֆ:

—Հա՛, տեսանք, մենք արիւնը տեսանք, իսկոյն միանում էր նրան Մարգարը, դէ աչքն ընդհանուր էր, երբ ընկերը տեսել էր, ուրեմն նա էլ էր տեսել:

—Փախի ձայն կար այն տեղ և գայլ-գաղան սարերից իջած պատառոտում էին անմեղ գառներին, արիւնն աշխարհ էր բռնել:

—Հապա, փախի ձայն կար, արիւնն աշխարհ էր բռնել:

—Եւ լացեցինք, աւելացրեց Մուրօն.

—Օ՛հ, շատ լացեցինք, միացաւ նրան ընկերը, և կամացուկ ցած բերեց ուսից սազը, բութ ծայրը դէպի երկինք ցցեց իր աչքերի երկու խոռոչների հետ, ասես երկնքից ինչոր բան սպասելով. լարերը ձգձգեց և հակառակ կողմից ածել սկսեց սրտապատառ, լալկան նուագներ: Մուրօն երգում էր.

—Զարկենք սազին, մոմուռ բամենք սարի, բարի, ձորի հետ, հաւար կանչենք, վախ զուլում է, զուլում բոցին ջուր է պէտք, վառուան զըմէն շատ լացեցինք սարի, ձորի, բարի հետ:

Ա՛խ, լացեցինք ծով արցունքով սարի յ ձորի յ բարի հետ, կուց-կուց արցունք մոմուռ բամինք դաշտի, չօլի, գետի հետ:

Զարմանալի աշուղներ... գիւղացիք այսպիսի երգիչներ չէին տեսել, այսպիսի երգ չէին լսել, այսպիսի սազ՝ որ հակառակ կողմից ածէին, որի գունդը դէպի երկինք ցցուած լինէր, դեռ երբէք, երբէք որ և է

աշուղ այդ կողմերը չէր բերել: Լսեցին լռութեամբ, մտածկոտ դարձան, փսփսացին և որոշեցին, որ աշուղներն իրանց գիւղում մնան, թող թափառեն, ուր ուզում են, նրանք մի տեղ նստել չեն կարող, բայց գիւղում բնակուեն, տուն խամ կար, գիւղի ելրի անբնակ, «բէխէր» տունը սրանցից յարմար բնակիչներ չէր կարող ունենալ: Սրանց երգերի ձայնից չարքերը կը հեռանան, ստուերը կը հանգստանայ, սարսափը խոյս կը տայ: Եւ աշուղները մնացին, որքան էին թափառել անտուն, անապաստան: Մի մարդ գտնուեց գիւղում, որ կամացուկ ասաց, թէ գուցէ «բէխէր» տան մէջ այս խեղճերին մի չար բան պատահի, ո՞վ գիտէ, լաւ չէ, որ այնտեղ մարդ ապրի: Բայց անհրաժեշտ էր, որ ամայի տունը բնակիչ ունենայ և գիւղը լռեց:

III

Այն ամառ մենաւոր տան առաջ, երեք ուռիների տակ կեանքի նման մի բան չչնջաց. կոյրերն էլ գիտեն ապրել: Ամեն օր ճաշից յետոյ՝ երբ շրջակայքում այնպէս տօթ էր, երկու աշուղներն երկու խղճուկ, օտար թռչունների պէս թառում էին թմբի վրայ, խօսում էին հեռաւոր ու դժբաղդ վաթանից, խօսում էին կարմիր զուլումից, յետոյ Մուրօն կամացուկ սկսում էր մոմալ իր յօրինած ցաւի երգը՝ «Ջարկենք սաղին մոմուռ քամենք»...

Նոյն վայրկեանին Մարգարը բարձրացնում էր իր սաղը բութ ծայրը դէպի երկինք բռնեցքի պէս և ծառերի տակ հնչում էին նուագներ, որոնք երբէք դեռ այնտեղ լսուած չէին: Սաղը լաց էր լինում մրմունջներով, իսկ տերեւները մէկիկ մէկիկ վերից թափւում էին աշուղների գլխին: Գիւղի մանուկներն, որոնք այդ ժամերին սովորաբար լողանում էին առուի մէջ՝ խմբերով դուրս էին թափւում ջրից, բարձրանում թմբի վրայ և մերկ շարքերով պար կազմած, նայում էին կոյրերին,

լսում նուագները, մոռանալով որ արևը կիզի է, որ շողերը այրում են նրանց մերկ միսերը: Այդ պառաւ ծառերն, այդ երկու կոյրերը նրանց տակ իրանց անօրինակ սազով, այդ մերկ մանուկները թմբի վրայ շարուած, այդ բոլորը միասին կազմում էին մի անօրինակ ամբողջութիւն, մի պատկեր, որ չը գիտես ինչ մի խորհրդաւոր բան ունէր իր մէջ: Աշուղներն երգում էին ընդմիջումներով և ամեն անգամ երբ երգն ու երաժշտութիւնը լսում էր, մանուկներն իրար հրհրելով ջուրն էին թափւում աղմուկով՝ քիչ յետոյ նորից դուրս գալու և թմբի վրայ շարուելու համար:

Եթէ գիւղում կնուներ, հարսանիք կամ թաղում կար, կոյրերն այդ ամբողջ օրն անյայտանում էին և վերադառնում միայն գիշերները. այդպիսի դէպքերում նրանց լաւ էին կերակրում: Մնացած ժամանակ օրուայ մեծ մասը մերթ կուշտ, մերթ քաղցած՝ անց էին կացնում ծառերի տակ և երգում ու ածում թմբերի վրայ շարուած մերկ մանուկների բազմութեան համար:

Երեկոյեան՝ երբ արևը կախում էր դէպի հորիզոնը և զոփն ընկնում էր, երբ ճանապարհների թանձր փոշին էլ ափսպէս չէր այրում մերկ ոտքերի թաթերը, երբ մարդիկ իրանց ապաստանած տեղերից դուրս էին սողում, կալերն ու դաշտերը կենդանանում էին, երկու աշուղները թողնում էին իրանց ընակարանը և դուրս ընկնում իրանց ապրուստը հայթհայթելու համար: Նրանք երգում էին կալերում, դաշտերում, փողոցներում և դռների առաջ, նրանք երգում էին մանաւանդ՝ լուսնկայ գիշերներին, երբ ցորենի դէզերի առաջ հէշանների վրայ պառկոտած գիւղացիք տրամադիր էին լինում լսել հեռու երկրի հէքիաթներ, հեռու երկրի երգեր և չը լսուած սրտածմիրկ պատմութիւններ:

Խեղճերն այդ օրերում շատ անգամ վերադառնում էին ոչ բոլորովին գոհ իրանց վարձատրութիւնից և սովորաբար տուն հասնելուց յետոյ, նրանց մէջ սկսւում էր մի վէճ, մի հին վէճ աշխարհի և մարդկանց մասին:

—Աշխարհը կռապաշտ է դարձել, ասում էր Մուրօն.

—Հն կռապաշտ է Մուրօ, համաձայնում էր Մարգարը, որ կռապաշտ չը լինէր, այնպիսի բաներ չէին կատարուի. ինչե՛ր տեսանք, սար ու բար մարդու ձեռից տնքացին: Այսքանում, երկսով էլ համաձայն էին, բայց Մուրօն իսկոյն աւելացնում էր:

—Էլի հարսանիքը լաւ է, մարդկանց սրտերը լայնանում են, ձեռքերն առատանում:

—Ո՛չ, ամենեւին չեն առատանում, մարդիկ այդ ժամանակ ուրախ երգեն ուզում, իսկ մենք միայն լաց գիտենք, յիշում ես խօսմ այն հարեածին, որ մի հարսանիքում քիչ մնաց սաղը ձեռքիցս առնէր, գլխիս տար, ուրախ բան ածի ասում էր. այսպէս է ախպէր, աշխարհը կռապաշտ է, սրտերը քար՝ երբ ամենքն ուրախ են ու երջանիկ, բայց երբ ցաւը վրայ է հասնում, երբ բաղդն երես շուռ տալիս, բար սիրտն էլ է փափկանում, և լացողի հետ լացող է ճարւում: Ձէ, չէ Մուրօ, ես թաղումն եմ ուզում, այն ժամանակ երգ էլ հարկաւոր չէ, մարդիկ լալիս են իրանք իրանց:

—Թաղո՞ւմ, լաւ չես խօսում, Աստուծուն դուր չի դայ:

—Աստուծուն դուր չի գայ... Մուրօ, հապա այնքան թաղումներն Աստուծուն դուր եկան, երկինքը չը պատռուեց ցաւից, աշխարհը չը ճչաց, ժածք չեղաւ, սարերը փուլ չեկան, գետերն իրանց ընթացքը չը փոխեցին: Ձէ, չէ Մուրօ: Թաղումը լաւ է. չա՛տ թաղում, չարան չարան դագաղներ, որ փոս փորողները չը հասնեն, որ լացողների արցունքը պակասի, որ գերեզմանների հողաթմբերն իրար խառնուեն և գետնի տակ ոսկոռներն իրար քսուին:

—Այդ բոլորից ի՞նչ օգուտ Մարգար:

—Ի՞նչ օգուտ, որ մարդիկ սովորեն արցունք թափել, և ուրիշի արցունքի գինը հասկանալ, որ էլ ուրիշի դիակները չը կրծոտեն, էլ հարսանիք չանեն

այն պատի յետեւում, որից այս կողմը իրանց նմանները մումուռ են քամում այրուած կրծքի տակ պատառ պատառ եղած սրտերից: ՕճՖ Մուրօ, աշխարհ իրար տուրիք, ցաւ ու կսկիծից մեր ճիչն ու ոռնոցն երկընքին հասաւ, աշխարհը խուլ մնաց, աշխարհը կռապաշտ է. դագաղներ, շատ դագաղներ, շարան շարան: — Մեղք ես անում Աստուծու առաջ:

— Էլ մեղք չը կայ:

— Մեղայ բեղ Աստուած, մրմնջում էր Մուրօն և լսում: Վէճը վերջանում էր: Քանի տարի այդպէս վիճում էին նրանք և դեռ չէին հասել համաձայնութեան, իսկ աշխարհը շարունակում էր լինել այնպէս ինչպէս կայ, մի տեղ հարսանիք, մի տեղ դագաղներ, մի տեղ խնդուծիւն, միւս տեղ արցունք, միայն կոյրերի վաթանումն էր, ուր իշխում էր միահեծան տէր արիւնն ու արցունքն, այնտեղ հարսանիք չը կար, խնդուծիւն չը կար, երգը՝ լաց էր, մահը՝ երջանկուծիւն:

IV

Փախ էր Գիւղը լի էր զինուորներով:

Աշուղներն այլ ևս փողոցներում չէին երեւում, նրանց սաղը շատ էր ծիծաղելի, հարբած զինուորները սիրում էին քաշքշել, այդ ողորմելի գործիքը, ճնկճնկացնել, լարերը կտրատել, կամ հրհրել կոյրերին, խեղճերն իրանց թմբի վրայ էլ ապահով չէին, ուստի ներս քաշուեցին, դուռը փակեցին և կծկուեցին մենաւոր տան մէջ: Այնտեղ էին երգում, այնտեղ էին ածում, մրմնջում, լալիս: Գիւղում մի պառաւ կար Մահտեսի Խուժարը, անգաւակ ու չոր—գլուխ մի կին. որ իր ունեցած չունեցածը հաւաքել երուսաղէմ էր գնացել, սուրբ գերեզմանը համբուրել, անցել էր ծովեր, աշխարհներ, ճանապարհորդել էր օրեր, շաբաթներ և այդ բոլորից միայն մի բան էր յիշում, որ նաւը ֆուրգօնի պէս է ջրերի վրայ, որ ինքը մի անգամ շատ աղաչեց,

որ այդ անիծած ֆուրգօնը կանգնեցնեն, սիրտը խառնում էր, բայց անողորմ ֆուրգօնչին չը լսեց, և որ Գրիստոսի գերեզմանի վրայ լոյս է ընկնում վերելից։ Կիսաապուշ, միամիտ ու բարի պառաւ, որ իր վարձքի համար նրանց չը մոռացաւ և օրը մի անգամ մի քանի պատառ հաց էր հասցնում բանտարկուած կոյրերին։ Այսպէս էլ լաւ էր, ապրում էին։

Աշուն էր. դուրսը բամբակները ոռնում էին, ուռիները տերեւաթափ օրօրում էին իրանց ճիւղերը և լաւիս էին իրանց ծերութիւնն ու մերկութիւնը։ Գիւղը քեռ չէր փախել, բայց ամենքը փշի վրայ նստածի պէս էին. լեռների կատարները ձիւնով էին ծածկուել և նրանց յետեւում ասում էին, քիւրդերն ու ջէլօները վիստում են։

Մահտեսի Խումարը գալիս էր միշտ առաւօտները, փեշի մէջ խնամքով բռնած մի քանի կտոր հաց, որ նա հաւաքում էր դէսից դէնից, բաց էր անում դուռն զգուշութեամբ, բարի լոյս ասում, հացը վար դնում, նստում էր նրանց կողքին և մինչ կոյրերը ուտում էին նրա բերած պաշարը, ինքը պատմում էր գիւղում անցած դարձածը, մանաւանդ մանրամասն հաղորդում էր «Փախի» մասին շրջող լուրերը։ Նրա պատմութիւններն օր աւուր դառնում էին աւելի մռայլ, աւելի սարսափելի։ Նա խօսում էր զօրքից, ասում էր, որ էլի նոր գնդեր պիտի գան, որ թշնամին շատ զօրեղ է, կռիւը սարսափելի է լինելու, ասում էր, որ գիւղերում էլ պաշար չի մնացել այնպիսի թանկութիւն է լինելու, որի նմանը եղած չէ։

Մի երեկոյ կոյրերը նստած իրանց բնում, մըտմըտում էին պառաւի պատմածների մասին, ծրագիրներ էին կազմում ժամ առաջ խոյս տալ փախի երկրից, երբ դուռը ճռռաց և ներս մտաւ պառաւ Խումարը։ Նա յուզուած էր և գունատ։

— Զօրք շատ եկաւ, ասաց նա կերկերուող ձայնով. զլուխներիդ ճարը տեսէք։

—Ի՞նչ անենք, միաբերան ձայն տուին կոյրերը:

—Փախէք տնաշէններ, փախէք, դուք խօմ կոյր մարդիկ էք, շուտով գիւղը կը փախչի և դուք ոտքի տակ կ'երթաք, օր առաջ փախէք:

—Օրը ցերեկով ի՞նչպէս փախչենք.

—Դիշերով փախէք, թէ ցերեկը բռնեն, վայն եկաւ ձեզ տարաւ. պաշարը չի բաւականանում, չներին կոտորում են, թէ ինչ է աւելորդ բերան չը լինի, մուրացկաններին էլ դէ, նրանք էլ չեն աշխատում, ասում են, կը սպանեն, եթէ դռներում չըջելիս տեսնեն.

—Կը սպանեն:

—Հա, անպատճառ կը սպանեն, ասում են, ես խօմ մենակ չեմ, ամենքն են ասում սարսափելի բաներ, ասում են, որ կապ կը դնեն անճարների վզերին, բաշ կը տան սարերը չների հետ և այնտեղ կը սպանեն գնդակով: Փախէք, այս գիշեր փախէք, ես էլ բան չեմ կարող անել, հաց ճարել չեմ կարող, Պառաւն իր սարսափելի գոյժը հաղորդեց ու գնաց:

Խրճիթում մի առժամանակ լուսթիւն տիրեց, երկու կոյրերը խաւարի մէջ կարծես չէին էլ շնչում:

—Մարգար.

—Մուրօ:

—Մինչեւ լոյս Արաղ կը հասնենք:

—Հա Մուրօ, կը հասնենք:

—Ճանապարհը չե՞նք կորցնի:

—Աստուած ողորմած է:

—Դէ վեր կաց, էլ մի սպասիր. սաղը չը մոռանաս, մէջքիդ ձգիր. գիւղում բնած են, ոչ ոք չի տեսնի,

եւ դուրս եկան նրանք, մութ, մռայլ աշնանային գիշեր. թխպոտ երկնքի վրայ մի հատ աստղ չէր պլպլում. Մուրօն իր ողորմելի աչքը այս ու այն կողմը դարձրեց, չռեց, տրորեց մի բան որոշելու համար, իղճւր, ոչինչ չէր երեւում. միապաղաղ մութ զանգուածը նրանց չըջապատել էր, պէտք էր քայլել, շարունակ

մի գծով, մի ուղղութեամբ դէպի հիւսիս, նրանք գիտէին, որ Արաղն այն կողմն է, բաւական է հասնէին ափին, մնացածը հեշտ էր:

Գիւղը բնած էր, նրանք զգուշութեամբ դուրս եկան, քայլում էին, որտեղից կարող էին, պէտք էր մեծ ճանապարհ գտնել. իսկ մինչեւ այդ անցնում էին խուլ դաշտերով:

—Մուրօ, լուսին կայ:

—Ձէ, Մարգար, լուսին չը կայ:

—Մէկ լաւ նայիր:

—Լաւ եմ նայել, ախպէր, չը կայ, չը կայ, ուստի ինդ-բռնի. փայտս խոր գնաց, առաջներս առու է, լայն չէ, թռչներ:

—Մուրօ:

—Մարգար:

—Դու թռնիր:

—Հա, դու ռորտեղ ես:

—Ջրի մէջ, ընկայ ջրի մէջ. ցուրտ է, սառն է:

—Ջրի մէջն ես,

—Հա ասացի, ջրի մէջն եմ. այ նստած եմ, ոտներս թրջուած են, գորտեր էլ եմ զգում, նրանք էլ սառն են, դու գորտ չես զգում. նրանք ինձ մօտ են, ի՜նչ են գտել այդ ողորմելիներն այս սառը ջրում: Է՛հ, էլի երանի նրանց, տեղ ունին, մեզ պէս անտէր ու հալածական չեն:

—Տօ, թող գորտերը, փայտս բռնիր դուրս արի:

—Փայտդ բռնմ, ես փայտ չեմ գտնում, բայց գորտերը չատ են. ռորտեղ ես, ձայն տուր, որ փայտդ գըտնեմ, շարունակ խօսիր, բաներ ասա:

—Դէ, բռնիր, այստեղ, դէպի աջ, հը, հը, չը կայ, չը կայ, ի՜նչ չար գիշեր է. ոտնաձայն լսում ես. ռիբեր կարող են լինել:

—Սուս, սուս, թող անցնեն:

—Մըսում եմ ջրի մէջ:

— Սուս, սուս, մըսիր, բայց սուս, մեր յետեւից են ընկել:

— Ի՞նչ գիտես:

— Լսիր, ականջ դիր և սո՛ւս:

Ձիաւորներ էին, խօսում էին իրար հետ.

— Այստեղով փախան, ասում էր առաջին ձայնը:

— Հա՛ այստեղից, պատասխանեց երկրորդը:

— Դու հաստատ գիտես որ մեր վնասուածներն են:

— Անպատճառ նրանք են, ուրիշ ո՞վ կարող է լինել, նրանց ձայները լսել են, լուսնի մասին են խօսել. հը՛րամայում եմ է խփել, այ թէ կը պատահենք հա՛մ. բայց այստեղ չեն, առաջ անցնենք:

Ձայները կամաց կամաց հեռացան: Շրջող պահակներ էին, որոնք կարծում էին թէ գիշերային լրտեսների հետքեր են գտել: Բայց կոյրերն իրանց մասին կարծեցին նրանց խօսակցութիւնը և քարացան իրանց տեղերում:

— Լսեցիր Մարգար. պառաւ Խումարը ճիշտ է ասել:

— Հա լսեցի, ի՞նչ անեմ, ես խօմ քեզ ասել եմ, որ աշխարհը կռապաշտ է, որ թաղում չատ. է հարկաւոր սրտերը փափկացնելու համար, փախչում ենք, էլի չենք պրծնում. փայտդ տուր, ի՞նչ ցուրտ է այստեղ:

— Ահա փայտը. գտա՞ր, բռնեցիր,

— Հա, բռնեցի, քաշի, քաշի պինդ. լաւ է, դուրս եկայ, թրջուած եմ, բայց գնանք, աշխարհը լայն է, բայց մենք գլուխ գնելու տեղ էլ չունենք:

Եւ նրանք քայլում են անընդհատ, երբ Մուրօի ոտքը դիպչում է քարի, թմբի, և նա դուրսում է երեսի վրայ. յետեւից Մարգարը նոյն ձեւով ընկնում է ընկերօջ մէջքին, վեր են կենում, իրար գտնում, իրար մխիթարում և առաջ անցնում: Ուշ գիշեր էր արդէն, երբ հազիւ մեծ ճանապարհը գտան հեւալով, տնքալով, քրտինքի մէջ կորած: Այժմ հեշտ էր, հարթ հաւասար տարածութիւն է և նրանք քայլում են անընդհատ:

—Մուրճ:

—Մարգար:

—Լսում ես ձայնը:

—Արազի ձայնն է, աշուն է, ջուրը վարար, հոսանքը ղորեղ, ալիքներն այդպէս աղմկում են:

—Մօտ ենք:

—Շատ մօտ:

—Երբ հասնենք ի՞նչ անենք:

—Նստենք, սպասենք լուսաբացին, որ նաւակները դործել, երթեւեկել սկսեն:

—Այդ ձայնից ես վախենում եմ և սիրում միաժամանակ:

—Արազի ձայնից, ի՞նչ վախենալու բան կայ:

—Քանի մօտենում ենք, գոռոցն այնքան ուժգին է դառնում, լսում ես, այնպէս կ'ուզէի մօտիկ լինել, շատ մօտիկ, համարեա ջրերի մէջ, որ այդ ալիքները ականջներիս մէջ գոռան. գիտե՞ս, ես միշտ կարծել եմ, թէ նրանք խօսում են, թէ նրանք էլ մեզ պէս ցաւեր ունեն, թափառական ու անտէր, անցնում են երկրէ երկիր, լաց են լինում, բողբոռում, ճչում, փափսում, լալիս և նրանց ոչ ոք չի լսում: Խեղճեր. մեր եղբայրներն են այդ ալիքները:

—Ահա հասանք, այ նստիր այստեղ, Մարգար, և լսիր, որքան կամենում ես, պէտք է սպասենք, մինչեւ լուսաբաց:

—Ես քայլում եմ դէպի ափը, մօտ, ջրերին, թող նրանք ինձ փափսան, ականջիս մէջ լինեն, դու ցերեկով տեսել ես, ալիքներն ինչի՞ են նման, ինձ թւում է թէ նրանք աչքեր բերան, մի խօսքով դէմք ունեն, որ գիտեն ծամածռել, հազար ու մի ձեւեր տալ, որ նրանք կարող են ճշալ ու ծիծաղել, արտասուել և ցնծալ: Այդպէս է Մուրճ:

—Հա՛ Մարգար, ալիքները ծիծաղել, քրքշալ ու արտասուել գիտեն. բայց մօտ մի գնա, այդ լաւ չէ, ես բեղ չեմ տեսնում. ո՛ւր ես Մարգար, ղդոյ՞:

—Դու ինձ չե՞ս տեսնում, փայտը ձեռքիս, առաջս չօչափում եմ: ահա ես այժմ ափին եմ, բոլորովին ափին, ես լսում եմ, բանի՜ ձայներ, ի՜նչեր են ասում. սրանք միայն գիշերն են այսպէս, թէ՛ ցերեկն էլ խօսել գիտեն: Ու՛հ, մէկ իմանայի ռոտեղից են գալիս, ի՜նչ են այսպէս փսփսում:

—Բինգեօլից, տնաշէն, Բինգեօլից են գալիս:

—Մըր Բինգեօլից:

—Աշխարհում մի Բինգեօլ կայ. չե՞ս լսել երգը՝ «Արազ, Արազ խան Արազ, Բինգեօլից բղժող Արազ»:

—Օ՞հ Բինգեօլ, հազար լիճ, ասա Մուրօ, ցերեկն այս ջրերն ի՜նչ գոյն ունեն, սեւ, թէ՛ կարմիր:

—Ես սեւ ու կարմիր եմ տեսնում Մարգար:

—Տես, Մուրօ, նրանք գալիս են, զարկում են ոտ-տներին տակ, շրը՛փ, շրը՛փ, յետ ու յետ գնում մըռ-մըռալով, ի՜նչ են ուզում, Բինգեօլից են գալիս խեղ-ճերը, ինչե՛ր են տեսել, «Արազ, Արազ խան Արազ, հազար լճից, բղժող Արազ»: Հազար լճից, ինչքան բան կարող են ասել այնքան լճերը, պատմեցէք, էէ, ի՜նչ էք մոմում ծեծում զազանների պէս:

Ալիքները մոմում են, ու թումբը որի վրայ կանգնած է Մարգարը կրծում, քերում են տակից նա մօտ է թափուելու:

—Մուրօ, սիրտս էլի լցուեց, ասա, մատաղ, աստ մեր երգը՝ «Ջարկենք սաղին, մոմուռ քամ...

Երգը կիսատ մնաց ու լռուեց. ահագին շրըփոց բարձրացաւ, գետափն էր, որ փուլ գալով գնաց կատաղի ալիքների հետ, և Մարգարի ձայնը մէկէն ընդհատուեց: Մուրօն յանկարծ ճչաց.

—Մարգար:

Ալիքները մոմաւային, ճղփոց հանեցին ափերի վրայ:

—Մարգար:

Ալիքները, խշխշացին, պտոյտներ գործեցին, իրար հրեցին, հրհրեցին առաջ անցան:

—Մարգար:

Ընկերոջ ճիշդ մնաց անպատասխան, և խեղդուեց աղմուկած գետի մէջ, ուր Մարգարի դիակը լողում էր թաւալ թաւալ սաղը պինդ բռնած ձեռքում, դարձեալ բութ ծայրը դէպի երկինք ցցած, դարձեալ աչքերի խոռոչները դէպի վեր, դէպի անհունը ուղղած:

—Գետ, գետ, հազար լճից, հազար աղբրից բըղխող գետ. սարերով, ձորերով սև օրով եկանք, սրտերս մոմուռ, աչքերս կոյր արեան ծովեր ենք կտրել և անցել. ջուխտ հասանք ափիդ, ես մենակ եմ մնացել, խեղճ ու կրակ, անյոյս, ու անլոյս, գետ, հազար լճից բխող անգութ, անողորմ գետ, կամ տար ինձ նրա հետ, կամ տուր ինձ նրան. Մարգար:

Լուռ էր ընկերը. մոնչում էին ալիքները, իսկ Մուրօն զաւակը կորցրած մօր պէս, վազվզում էր ափերում:

Երկար թափառեց նա, ընկերին կանչեց, ճչաց, ոռնաց ալիքներից բարձր, ալիքներից ցաւով. իզճւր, Մարգարը չը կար, իսկ գետը շարունակում էր անհոգ բրբիջով թաւալել իր հարուստ ջրերը և նրանց հետ մի դիակ, մի խեղճ անտէր դիակ: Էլի մի բանի բոպէսներ և ջրերը կրկին ճղփացին, նրանց ծոցը նետուեց յուսահատ Մուրօն, ալիքները բացուեցին մոմուռով, ներս առաւ նրան էլ և ամեն ինչ լռեց:

Բինգետից էր գալիս գետը, հազար լճերից, հազար աղբիւրից, շատ բաներ գիտէր, բայց միայն մոմուռ էր և փսփսում, կամ կականով զարկում էր իր ափերին: Եւ ալիքների տակ թաւալ թաւալ գլորում էին երկու աշուղ ընկերները, կարծես խօսում, փսփսում էին ալիքների հետ, հայրենիքից լուրեր էին հարցնում և նրա սառը ծոցի մէջ հանգիստ օրօրում:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ